

Institutions. – Cambridge, 1990.

8. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы // Экономика и математические методы. – 1999. – Т. 35, № 2. – С. 3-20.

9. Литвиненко Т.М. Економічна культура фондового ринку – запорука успішного реформування економіки // Фінанси України. – 2000. – №2. – С. 50-53.

10. Миркин Я. Традиционные ценности населения и фондовый рынок // Рынок ценных бумаг. – 2000. – №7. – С. 33-36.

11. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем./Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н.Давыдова; Предисл. П.П.Гайденко. – М.: Прогресс, – 1990. – 808 с. – (Социологич.

мысль Запада). – С. 44-271.

12. Шкодін І.В. Формування національної моделі фондового ринку в перехідній економіці інверсійного типу // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.01.01 – економічна теорія. ХНУ ім. В.Н.Каразіна, Харків, 2001.

13. Петрушенко Ю.М. Випуск корпоративних облігацій як ефективний механізм залучення коштів підприємствами // Вісник Сумського державного університету. – Серія «Економіка». – 2005. – №2(74). – С. 180-187.

Статья поступила в редакцию 03.01.2007

Г.П. СКЛЯР, к.е.н., доцент,

Полтавський університет споживчої кооперації України

ПРИВАТНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ЕКОНОМІЧНА ОСНОВА РОЗВИТКУ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

У кожній економічній системі є декілька форм власності на засоби виробництва. Важливою серед них є колективна (групова) власність, в тому числі кооперативна власність. Найбільш репрезентативною формою кооперації в Україні є споживча кооперація, забезпеченню соціально-економічної стійкості якої сприяють відносини власності. Тому аналіз економічних умов і протиріч розвитку відносин власності в споживчій кооперації є актуальною науковою і практичною проблемою.

В останніх наукових дослідженнях відносин власності звертається увага на її сумісно-розділену природу, що відмічає А.А.Гриценко [6] і чому присвячена монографія Г.В. Задорожного [9]. Певна увага приділяється власності кооперативів з позицій теорії асоційованої соціальної творчості в роботі О.В. Бузгаліна і А.І. Колганова [3]. Ряд проблем трансформації і реформування відносин власності в споживчій кооперації в перехідній економіці досліджені в дисертаціях І.А. Артеменко [1] і О.О. Юрманової [15]. Разом з тим в зазначених роботах не вивчалися сумісно-розділені відносини приватної і кооперативної власності, соціокультурні складові вказаних відносин. Культурологічні корені кооперативного руху привертають увагу індійського автора М. Мадане [11], що відповідає нашій позиції стосовно необхідності врахування культурологічних особливостей сумісно-розділених відносин економічного розвитку споживчої кооперації [14].

Мета статті – проаналізувати сумісно-розділені відносини власності та їх соціокультурні особливості, визначити місце приватної власності в розвитку відносин власності у сфері споживчої кооперації України в умовах перехідної економіки.

Споживча кооперація, що виникла у ХІХ столітті у Великій Британії, є іманентно властивою ринковій економіці. Кооперація є, в першу чергу, феноменом західноєвропейської культури, побудованої на християнських засадах. У християнстві, яке звільнило господарську працю, в якому народилася нова її мотивація, що несе на собі риси поєднання зречення і прийняття світу в етиці господарського аскетизму. Поєднання цих протилежностей дало найбільшу енергію праці як духовно-господарській силі, що затвердила фундамент європейської культури [4, с. 245]. М.С. Грушевський вважав український народ одним з народів західної культури найбільш багатих орієнтальними впливами [7, с. 141], серед яких слід виділити вплив православ'я (східного християнства). На наш погляд, у християнському постулаті троїстості закладено принцип сумісно-розділених відносин. За словами С.М. Булгакова, “єдине троїсте в способі свого існування і множинне єдине природою свого ества” [5, с. 418]. На відміну від протестантської і католицької традицій православ'я розглядає приватну власність

© Г.П. Скляр, 2007

як історичний інститут, що весь час змінюється в обрисах і соціальному значенні [4, с. 245].

Приватна власність є економічною умовою розвитку відносин власності у сфері споживчої кооперації. В оцінці приватної власності є значне різноманіття думок. Знищення приватної власності на засоби виробництва декларується марксистом. З позитивної точки зору оцінюється роль приватної власності як соціально-економічної основи громадянського суспільства. Приватна власність, що складає основу класичного ринкового господарства, суттєво змінилася у напрямку її корпоративності й інституалізації. У ній зростає загальноекономічне значення, посилюється соціалізація відносин, які вона відображає. Все меншу роль відіграє персоналізація відносин власності, і все більше значення має її багатосуб'єктність. Практик і теоретик кооперації М.І. Попов у роботі "Теорія кооперації" (1928) звертає увагу на базовий характер приватної власності по відношенню до кооперативної власності. Він пише: "Власність кооперації являє собою як би надбудову над приватною власністю її членів. Приватна власність є вихідним пунктом для побудови власності кооперативної. Майно членів при вступі їх у кооператив не зникає, як їх приватна власність, і не поглинається цілком власністю кооперативу, але бере участь лише частиною у створенні спільної кооперативної власності і частиною приймає на себе відповідальність за спільними зобов'язаннями кооперативу" [Цит за: 10, с. 135].

На погляд В.І.Вахітова, кооперативна власність виражає відносини відокремленості майна, його належності самостійним кооперативним товариствам і спілкам. Кооперативна власність відрізняється від інших форм власності. Вона подібна, на його думку, до приватної власності тільки в тому, що не є державною. В.І. Вахітов відносить кооперативну власність до суспільної форми власності на підставі її колективно-групового характеру. Важлива відмінність кооперативної власності обумовлена її генезою. Спочатку майже завжди майно кооперативу утворюється за рахунок внесення його членами пайового внеску. У межах кожного кооперативу всі його члени разом стають сукупними власниками [10, с. 133].

М.В.Сіроштан і Н.Н. Солових розглядають кооперативну власність як функціонально-виробничий різновид спільної власності, що найбільш часто зустрічається. Спільну власність утворюють об'єднання осіб, що мають права індивідуальних власників. За розмірами майна учасники спільної власності можуть від-

різнятися один від одного. Але вони не відрізняються за наявністю суттєвих правомочностей. Спільна власність може бути частковою, коли виділені майнові долі учасників, і спільною, коли долі не виділяються. В основі кооперативної власності лежить об'єднання індивідуальних власників. Але це не арифметична сума індивідуальних власників, а їх функціонуюча єдність. Кожний, хто бере участь у кооперативі своєю працею і своїм майном, має рівні права в управлінні і розподілі доходу [13, с. 25]. У першому в Україні підручнику "Основи кооперації" власність споживчого кооперативу визначена як приватна колективна власність [2, с. 205].

Суперечливою щодо реалізації відносин кооперативної власності є позиція деяких білоруських і російських дослідників, на погляд яких магістральним шляхом розвитку є кооперативна ринкова економіка, що заснована на суспільній за формою володіння і приватній за правом розпорядження і управління власності на засоби виробництва, природні і фінансові ресурси. Можливість персонального володіння частиною цієї власності забезпечується, на думку дослідників, розвитком відносин дольового персоніфікованого фінансового лізингу [8, с.15]. Враховуючи, що дослідники розглядають проблему перетворення державної власності у суспільну з правом розпорядження нею працездатними громадянами по труду, вважають за необхідне прийняти закон про демократизацію права розпорядження і управління державною власністю як основу кооперації всіх видів, в тому числі споживчої кооперації, слід не погодитися з такою трактовкою суті відносин власності у сфері споживчої кооперації, суті самої споживчої кооперації. Вказані дослідники підмінюють поняття кооперації як об'єднання людей з певними господарськими цілями поняттям кооперації як форми організації праці.

Аналіз різних підходів до визначення суті власності споживчої кооперації спонукає до розгляду її (власності) як однієї з форм реалізації сумісно-розділеної власності. На думку Г.В. Задорожного, розділено-сумісна власність є істинною абстракцією, що має своє власне реальне існування, відмінне від особливих форм свого прояву, і виступає у формі внутрішньої єдності останніх. Г.В. Задорожний вказує, що „як загальний сутнісний зв'язок різноманітних відносин привласнення роздільно-сумісна власність не може бути зведена до простого повтору в кожній окремо взятій одиничній відносині привласнення якої-небудь загальної ознаки. Вона утворює іманентний, законо-

мірний, внутрішньо присутній зв'язок окремих форм і видів привласнення, яка об'єднує їх в конкретну єдність, що і є системою відносин власності" [9, с. 42]. Розділено-сумісна власність функціонує в господарській системі в двох протилежних формах – приватній і державній. Формами розв'язання протиріч між приватною і державною формами привласнення виступають всі інші відносини привласнення. Серед всіх похідних форм на індустріальному етапі розвитку суспільства „з утвердженням ринкового господарства, – вказує А.А. Гриценко, – сумісно-розділене привласнення набуває адекватну собі форму сумісно-розділеної власності. Це виражається у пануванні в сучасному суспільстві акціонерної, тобто кооперативної власності" [6, с. 54]. За характеристикою А.А.Гриценка, акціонерна форма власності одночасно „є принципово неділимою і сумісною, представленою виробничо-технічним комплексом засобів виробництва, і розділеною і відокремленою, представленою акціями, що знаходяться в обігу. Вона неділима за своєю натурально-речовою формою і розділена за вартістю. Причому траєкторії руху цих форм відносно відокремлені і не співпадають" [6, с. 54].

Розділеність власності споживчої кооперації пов'язана з властивостями приватної форми власності, що знаходить прояв у первинних членських та пайових внесках на стадії створення та подальшого функціонування споживчого товариства (кооперативу), а також у досягненні економії коштів кожного з членів споживчої кооперації завдяки отриманню особисто часткової компенсації у вигляді знижок, кооперативних виплат, бонусу, дивідендів тощо. Роздільність також знаходить прояв у розвитку відносин привласнення ренти менеджерами організацій та підприємств споживчої кооперації, що стає можливим завдяки наявності сумісно створеного споживчого товариства (кооперативу). Сумісність пов'язана з властивостями державної форми власності, виокремленням неподільної частини кооперативної власності, в тому числі цілісних майнових комплексів в натурально-речовій формі.

Відмінністю власності споживчої кооперації від акціонерної форми власності є об'єднання не тільки фінансових ресурсів людей, але також їх трудових зусиль для досягнення індивідуальних цілей, які зможуть бути реалізованими завдяки досягненню колективних цілей. Розвиток відносин власності споживчої кооперації як механізму соціального партнерства сприяє розширенню сфери співробітництва, взаємодопомоги в суспільстві на заса-

дах норм моральності, що знайшли відображення в кооперативних цінностях і принципах.

Продовжуючи аналіз відносин власності споживчої кооперації, розглянемо їх з позицій економічної теорії прав власності, порядку поведінки людей між собою по відношенню до благ. Вказаний порядок знаходить відображення у пучку правомочностей, що включає право володіння як право виняткового фізичного контролю над благами; право використання як право застосування корисних властивостей благ для себе; право управління як право вирішувати, хто і як буде забезпечувати використання благ; право на доход як право володіти результатами від використання благ; право суверена як право на відчуження, споживання, змінювання або знищення блага; право на безпеку як право на захист від експропріації благ і від шкоди з боку зовнішнього середовища; право на безстроковість володіння благом; право на успадкування; заборона на використання у спосіб, що може завдати шкоду зовнішньому середовищу; право на відповідальність у вигляді стягнення благ у сплату боргу; право на залишковий характер як право на існування процедур та інститутів, що забезпечують відновлення порушених правомочностей.

Законом України „Про споживчу кооперацію" як суб'єкти права власності споживчої кооперації визначені члени споживчого товариства, трудові колективи кооперативних підприємств і організацій, а також юридичні особи, частка яких у власності визначається відповідними статутами. На наш погляд, включення до числа суб'єктів власності споживчої кооперації юридичних осіб є виправданим у випадку фермерських господарств, чії потреби у поставці різноманітних груп непродовольчих товарів та збуті вирощеної сільськогосподарської продукції зможе задовольнити споживча кооперація. Разом з тим залучення юридичних осіб-інвесторів, що мають на меті отримання прибутку, суперечить самій природі споживчої кооперації та може привести окремі споживчі кооперативи до ліквідації або трансформації. Серед юридичних осіб право володіння повністю реалізується кооперативами (споживчими товариствами) та частково спілками споживчих товариств.

Серед фізичних осіб право володіння частково реалізується членами споживчих товариств (пайовиками). Певною мірою відбулася трансформація права володіння працівниками підприємств і спілок споживчих товариств. В ідеальній моделі споживчого товариства на початковому етапі становлення споживчої коопе-

рації члени кооперативу не працюють на його підприємствах – там зайняті наймані робітники, фахівці, менеджери. В умовах перехідної економіки в Україні всі працівники підприємств споживчої кооперації є членами споживчих товариств. Набуття членства в кооперативі стало умовою прийому на роботу на кооперативне підприємство. Тому працівники підприємств як члени споживчих товариств реалізують частково право володіння. Право використання реалізують у споживчій кооперації кооперативи, спілки споживчих товариств, підприємства, члени (пайовики), працівники.

Право управління майном споживчих товариств та їх спілок реалізується тільки за рішенням загальних зборів, конференцій та з'їздів відповідних спілок або уповноважених ними органів. Серед суб'єктів права власності право управління реалізується кооперативами та частково членами (пайовиками) та спілками споживчих товариств.

Право на доход мають у різних формах всі суб'єкти власності споживчої кооперації: члени споживчого товариства – кооперативні виплати; працівники – заробітну плату; юридичні особи – доходи від господарської діяльності та інші надходження.

Право суверена визначає, що майно споживчих товариств може бути продано, передано, здано в оренду, надано в позичку і безплатне тимчасове користування членам споживчих товариств, державним, кооперативним та іншим організаціям, трудовим колективам, окремим громадянам тільки за рішенням загальних зборів, конференцій та з'їздів відповідних спілок або уповноважених ними органів.

Право на безпеку реалізується шляхом визнання власності споживчої кооперації такою, що є недоторканою, перебуває під захистом держави і охороняється законом нарівні з іншими формами власності. Законом України „Про споживчу кооперацію” забороняється відволікання майна споживчих товариств та їх спілок на цілі, не пов'язані з їх статутною діяльністю.

Право на безстроковість володіння реалізують кооперативи і спілки споживчих товариств, а право на успадкування – члени споживчих товариств у межах пайових внесків.

Заборона на використання власності у спосіб, що може завдати шкоди зовнішньому середовищу, розповсюджується на юридичних осіб споживчої кооперації.

Право на відповідальність членів споживчого товариства за зобов'язаннями споживчого товариства реалізується лише в межах вне-

сеного ними обов'язкового пайового внеску. Що стосується колективних членів, то вони також відповідають за зобов'язаннями споживчого товариства в межах свого пайового внеску, але споживче товариство не відповідає за зобов'язаннями своїх колективних членів.

Право на залишковий характер реалізується в процесі реорганізації або ліквідації споживчого товариства завдяки рішенням загальних зборів членів споживчого товариства або за рішенням суду. В разі банкрутства рішення приймає господарський суд. При ліквідації споживчого товариства здійснюється сплата його членам пайових та інших внесків і дивідендів на них; проводяться розрахунки по оплаті праці; виконуються зобов'язання перед бюджетом, банками та іншими кредиторами; здійснюються розрахунки зі спілкою споживчих товариств. Майно споживчого товариства, що залишилось після виконання означених процедур, розподіляється між членами, що входили до складу споживчого товариства. Що стосується спілок споживчих товариств, то їх реорганізація та ліквідація проводиться за рішенням конференції, з'їзду. При ліквідації спілки споживчих товариств здійснюються розрахунки по оплаті праці, виконуються зобов'язання перед бюджетом, банками та іншими кредиторами, а залишки майна розподіляються між членами спілки.

У сучасній науці обґрунтовується точка зору щодо поступового відокремлення підприємницьких функцій від власності. Відзначається тенденція відокремлення власності від управління, розчленування прав власності на окремі складові, що комбінуються у різних конфігураціях між учасниками господарського процесу. У відносинах власник – менеджер – робітник все більш ефективну роль грає менеджер, від кваліфікації і компетентності якого залежить успіх підприємства [12, с. 132]. Досвід здійснення реформ у споживчій кооперації України висвітлив проблему неефективності діяльності підприємств. Тобто існує, на перший погляд, протиріччя: однотипні підприємства з однаковою формою власності, в однаковому правовому полі, у ряді випадків територіально близькі – мають різні кінцеві результати. На наш погляд, суть проблеми – в менеджменті, можливості одержання ренти менеджера. Проблема ренти менеджера, як економічної категорії окреслена у спеціальній літературі. Внаслідок відчуження капіталу від власника у менеджерів є можливість отримати частину доходу підприємств, що їм юридичне не належать. До механізмів реалізації ренти менеджера у спо-

живчій кооперації слід віднести: отримання готівки від товаровиробника при виконанні дилерських функцій; недозавантаження транспортних засобів до маси, вказаної в документах, з віднесенням нестачі на зменшення доходу підприємств та отримання готівки шляхом нарахування заробітної плати; вилучення коштів, призначених для закупівлі сільгосппродуктів та сировини; отримання готівки від покупця при продажу за зниженими цінами основних фондів; нарахування та отримання заробітної плати при завищенні обсягів будівельно-монтажних робіт; отримання готівки від посередників за дотримання попередньо обумовлених схем товаропостачання; вилучення сировини завдяки її недовкладенню на підприємствах харчової промисловості та підприємствах громадського харчування; вилучення пального завдяки завищенню обсягів перевезень тощо. Маючи ренту, більшу від заробітної плати, наймані менеджери не зацікавлені задовольняти інтереси пайовиків, підвищувати ефективність роботи підприємств, реалізувати нові інноваційно-інвестиційні проекти. З метою позбавлення від тіньового обороту та для перекриття каналів особистого збагачення за рахунок системи передбачено відновити роботу кооперативного опту та баз концентрації, відмовитися від послуг посередників тощо.

Таким чином, економічною основою розвитку власності споживчої кооперації України в перехідній економіці є приватна власність. Протиріччям розвитку є відносини з отримання ренти менеджера. Подальші дослідження пов'язані з реалізацією міжнародних кооперативних принципів у споживчій кооперації України.

Література.

1. Артеменко І.А. Трансформація відносин власності в споживчій кооперації при переході до ринкової економіки: Дис.... канд. екон. наук: 08.01.01. – Харків, 2004. – 233 с.
2. Бабенко С.Г., Гелей С.Д., Гончарук Я.А. та ін. Основи кооперації. – К.: Знання, 2004. – 470 с.
3. Бузгалин А.В., Колганов А.И. Глобальный капитал. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 512 с.
4. Булгаков С.Н. Православие. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2001. – 480 с.
5. Булгаков С.Н. Трагедия философии // Булгаков С.Н. Соч. в двух томах. Т.1. – М.: Наука, 1993.
6. Гриценко А. Совместно-разделенные отношения: труд, собственность и власть // Экономика Украины. – 2003. – №3. – С. 50-58.
7. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.
8. Егоренков Н.И., Стародубцева М.М., Казаков С.Ю. Долевой финансовый лизинг – основа кооперации в эффективной рыночной экономике // Кооперация и интеграция экономики в приграничном регионе: Сборник материалов между. науч.-практ. конф.: В 2 ч. Ч.1 – Гомель: УО «Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации», 2003. – С. 11-15.
9. Задорожный Г.В. Собственность и экономическая власть. – Х.: Основа, 1996. – 144 с.
10. Кооперация. Теория, история, практика: избранные изречения, факты, материалы, комментарии / Автор-составитель К.И. Вахитов. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2004. – 557 с.
11. Мадане М. Культурологічні корені кооперативного руху і виклики сьогодення // Вісті. – 2004. – 29 липня.
12. Самсин А.И. Основы философии экономики. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 271 с.
13. Сероштан М.В., Солових Н.Н. Кооперация – необходимый институт рыночной инфраструктуры // Фундаментальные и прикладные исследования. Научно-теоретический журнал. – №1. – 2003. – С. 18-27.
14. Скляр Г.П. Феномен кооперації. – Полтава: «Інтер Графіка», 2004.– 92 с.
15. Юрманова О.О. Реформування власності споживчої кооперації у трансформаційній економіці: Автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.01.01. – Донецьк, 2003. – 17 с.

Статья поступила в редакцию 08.01.2007